

Bednár, Peter; Kvasnicová, Magdaléna; Ratimorská, Priska

**Komárno - bývala [i.e. bývalá] rezidencia a kolegium jezuitov :
predbežná správa o výsledkoch archeologického a
umelecko-historického výskumu**

Archaeologia historica. 2005, vol. 30, iss. [1], pp. 149-164

ISBN 80-7275-056-9

ISSN 0231-5823

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140618>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Komárno – bývala rezidencia a kolégium jezuitov

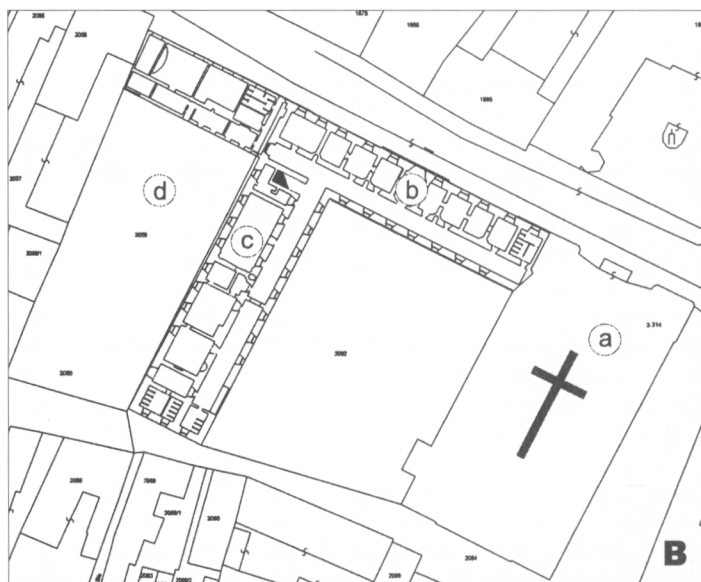
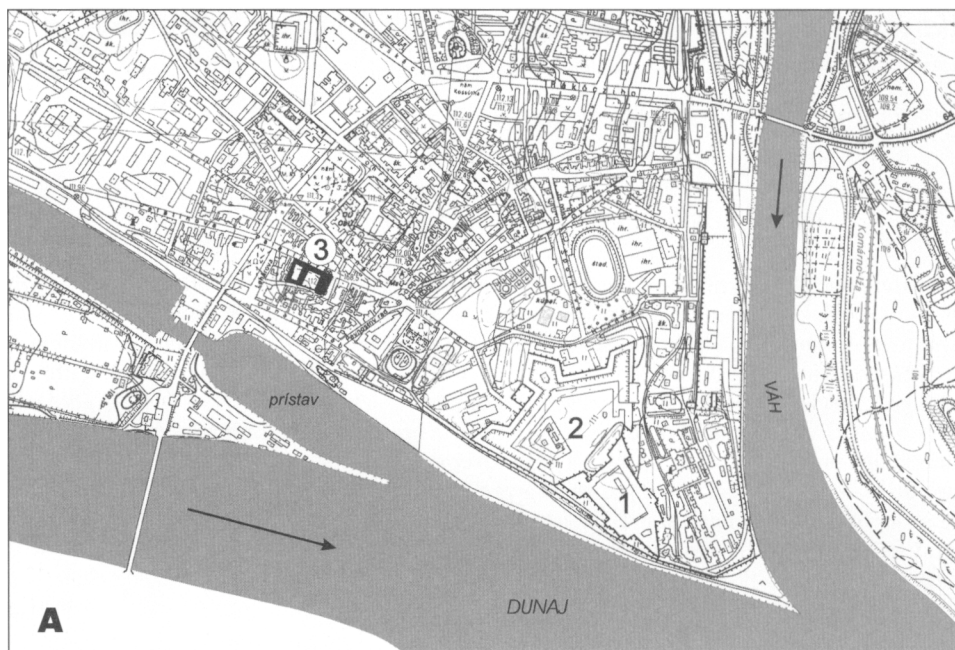
Predbežná správa o výsledkoch archeologického a umelecko-historického výskumu

PETER BEDNÁR – MAGDALÉNA KVASNICOVÁ – PRISKA RATIMORSKÁ

Stredoveké Komárno bolo významným oporným bodom uhorského štátu na severnom brehu Dunaja. Prvá zmienka o trhu v Komárne je z roku 1037 (CDS I, 50). Dominantou stredovekého osídlenia bol hrad, ležiaci na sútoku Dunaja a Váhu. Existencia hradu je doložená prinajmenšom od počiatku 13. stor. Z roku 1218 pochádza donačná listina, ktorou komes Samuel daroval majetky jobagionom komárnanskeho hradu (CDS I, 181). Stredoveké mesto vzniklo v západnom predhradí. V 16. stor. sa hrad stal významným oporným bodom, brániacim postupu Turkov na západ a na sever na Žitný ostrov. Najvýraznejšie sa mesta dotklo obliehanie tureckým vojskom v závere 16. stor. Pri obliehaní boli hrad i mesto silne poškodené. Súčasťou nasledujúcej prestavby pevnosti bolo aj jej rozšírenie západným smerom. Pri tejto prestavbe v priebehu 17. stor. došlo k presunu mestskej zástavby západným smerom do miesta, kde sa nachádza dnešná historické mestské jadro Komárna. Súčasťou mestskej zástavby je aj komplex stavieb tvorený kostolom sv. Ondreja, na ktorý sa od západu pripája bývala rezidencia jezuitov (obr. 1).

K dejinám Komárna a najmä vojenskej pevnosti existuje pomerne rozsiahly obrazový, ale aj písomný pramenný materiál. Po vyhodnotení ikonografických prameňov treba konštatovať, že početné historické veduty Komárna, datované pred rok 1750, nie sú relevantné k objasneniu stavebného vývoja na parcele, pretože v drvivšej väčšine zachytávajú priestor mimo dnešného areálu kláštora s kostolom a sústreďujú pozornosť na pevnosť a jej najbližšie okolie. Rezervy v získaní ďalších archívnych informácií spočívajú v pokračovaní historického výskumu v Arcidiecéznom archíve v Ostrihome, v jezuitských archívoch v Budapešti a Viedni, prípadne v Ríme a vo Vojenskom archíve vo Viedni.

O čosi lepšia situácia je v prípade písomných prameňov. Najstaršia zmienka o kostole sv. Ondreja je z roku 1268. V listine sa spomína osada sv. Ondreja pri kostole sv. Ondreja apoštola ako majetok komárnanskeho hradu (Knausz 1863, 551). Je to jediný stredoveký písomný prameň, v ktorom sa kostol i osada spomínajú. Potom sa kostol i osada z písomných prameňov vytrácajú. Ďalšie zmienky o kostole sv. Ondreja pochádzajú až zo 16.–17. stor. Lokalizácia stredovekého kostola i osady je sporná. Sporadicky sa v literatúre objavovali názory, ktoré kládli kostol do priestoru bližšie k hradu. Prevažná časť historikov lokalizovala stredoveký kostol do priestoru dnešného kostola sv. Ondreja a jezuitskej rezidencie (Alapi nedat.; Gyulai 1907, 91). Túto lokalizáciu nepriamo podporuje aj tradícia rešpektovania pôvodného patrocínia po výstavbe nového kostola na mieste pôvodného, resp. v jeho blízkosti. V písomných prameňoch sa objavuje znovu až začiatkom 16. stor., kedy kostol spolu s časťou mesta vyhorel a v ruinách zostal až do konca storočia (Szalay nedat. -a, 61; Szalay nedat. -b, 211–214). V roku 1594 sa spomína, že pri kostole sv. Ondreja bolo palebné postavenie tureckých diel (Tóth 1982, 23). V roku 1606 opravili vežu kostola. Využívali ju ako strážnu vežu (Mácza 1985, 7). V roku 1624 dal zástupca veliteľa hradu, Peter Gáal, kostol na svoje náklady opraviť. V tom istom roku obnovený kostol vysvätil sedmohradský biskup Štefan Szentandrassy. Nariadením Ferdinanda II. sa kostol a cirkevné a svetské budovy patriace k nemu stali majetkom Spoločnosti Ježišovej a duchovným správcom sa stal páter Štefan Fodor SJ, ktorý bol kaplánom maďarského kostola a viedol aj jezuitskú misiu v Starej pevnosti (Visitatio canonica z roku 1761, Lib. 77, Fasc. XVI, s. 7). V roku 1635 gróf Adolf Michal Althan, veliteľ hradu, ponúkol kostol jezuitom. On a biskup J. Orbovai Jakusich darovali základinu jezuitom (Németh 1893–4, 11–15.; Gyulai 1907, 723).



Obr. 1. A – Komárno – centrum mesta s vyznačením polohy bývalej rezidencie jezuitov. Legendu: 1 – Stará pevnosť (stredoveký hrad); 2 – Nová pevnosť; 3 – kostol sv. Ondreja a bývalá rezidencia jezuitov. B – výšek z katastrálnej mapy Komárna. Legendu: a – kostol sv. Ondreja; b – severné (uličné) krídlo jezuitskej rezidencie; c – západné (dvorové) krídlo jezuitskej rezidencie; d – hospodárska časť rezidencie.

V roku 1637 dostali jezuiti povolenie na definitívne usídlenie sa v Komárne. V roku 1649 gróf Ján Krištof Puchaim, hradný kapitán, prepustil svoj dom jezuitom. Ti začali s výstavbou kolégia pri vtedajšej ceste do hradu. Kláštorň dom spoločnosti a škola tu stáli až do vybudovania novej rezidencie v 40. rokoch 18. storočia v priestore dnešnej Palatínovej ulice. V päťdesiatych rokoch 17. stor. sa začal spor o majetky kostola sv. Ondreja. K dočasnému

urovnaniu sporu o majetok kostola sv. Ondreja medzi mestom, grófom Althanom a jezuitmi došlo v roku 1659 (Tóth 1982, 26). V rokoch 1675–1677 jezuiti kostol sv. Ondreja dôkladne reštaurujú (Annales Parochiae ad annum 1677). Podrobný opis kostola sa zachoval v kano- nickej vizitácii z roku 1714. Uvádza sa v nej, že kostol bol veľmi vysoký a mal peknú vežu, na nej hodiny, vo veži tri zvony. Veža stála v časti pri sakristii. Kostol bol pomerne malý. Okolo sa rozprestierala lúka oplotená kamenným múrom. Do kostola viedol ozdobený vchod, dlažba bola z veľkých kamenných dlaždíc. Oblúk bol z drevených ozdobených trámov. Kostol mal umeleckú krstiteľnicu a 3 oltáre. Obraz hlavného oltára zobrazuje obraz sv. Ondreja, zdobené svietniky, sochy anjelov. Vo svätyni bolo umiestnených niekoľko pekných lavíc. V pravej časti bol oltár Blahoslavenej Panny, v ľavej časti oltár sv. Štefana – obe sochy boli pozlátené. V pravej časti boli dvere do sakristie, okno bolo chránené železnou mrežou. Steny kostola sú zdobené mnohými obrazmi (Prepis z Visitatio Canonica, 5. jún, Esztergomi Főkáptalan Magánlevéltár L. 58. Nr. 5). Kostol však v tom čase priestorovo nevyhovoval potrebám mesta a preto v roku 1719 mestská rada schválila výstavbu nového kostola. Jeho základy položili v roku 1723 a dokončili ho v roku 1733. Na výstavbu získali 600 000 tehál z roboberania pevnosti v Nových Zámkoch a 200 000 tehál od veliteľa komárňanskej pevnosti (Gyulai 1907, 723; Tóth 1982, 27). Nový kostol vysvätili na Kvetnú nedeľu v roku 1734. Dňa 29. decembra 1738 sa zrútila stena nového kostola. Veriaci boli nútení vrátiť sa do starého kostola, ktorý v tej dobe ešte stál (Komárom Vármegeye, 153; Tóth 1982, 27–28). V nasledujúcom roku sa mesto dohodlo s jezuitmi na vysporiadaní majetkových práv kostola sv. Ondreja. Mesto pod podmienkou výstavby nového kostola sa vzdalo majetkových práv, odovzdávajúc kostol a s ním všetky movité a nemovité majetky do rúk jezuitom. Zároveň povolilo aj výstavbu kláštora v bezprostrednej blízkosti kostola (Gyulai 1907 723; Tóth 1982, 28). Jezuiti najprv začali stavať kláštor a dvojposchodová budova bola dokončená v roku 1748. Po dokončení kláštornej budovy, 3. augusta 1748 položili základný kameň nového kostola (Tóth 1982, 28). V roku 1756 bola stavba kostola pod strechou a kostol bol vysvätený. V roku 1760 bola Franzom Antonom Maulpertschom ukončená maliarska výzdoba interiérov. 28. júna 1763 postihlo Komárno silné zemetrasenie, pri ktorom sa zrútili veže spolu s kupolami a prerazili kryptu a hlavnú stenu kostola, ktorá sa roztrhla (Komárom Vármegeye, 153).

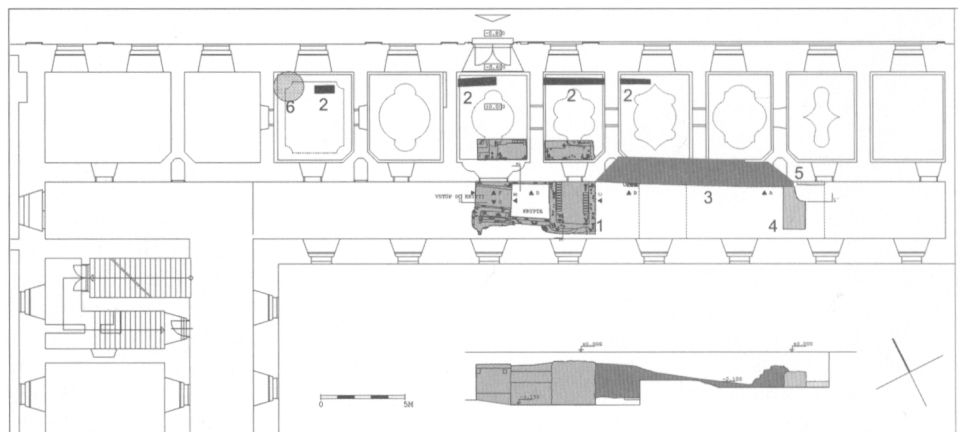
V roku 1764 predstavený jezuitov András Kövér, správca domu, zaznamenal, že než v roku 1764 začal s výstavbou krídla kláštora, dal zbúrať starý „arpádovský“ kostol sv. Ondreja, lebo na jeho mieste bola plánovaná výstavba kláštora (Gyulai 1907, 724). Nový kostol sv. Ondreja bol obnovený až v roku 1771 (Schematismus Trnavskej diecézy, 77). Po zrušení jezuitského rádu pápežom Klementom XIV. v roku 1773 v roku 1780 darovala Mária Terézia kláštor s gymnáziom benediktínom. V roku 1784 po zrušení benediktínskeho rádu Jozefom II. bola v budove svetská škola. Až v roku 1811 František I. vrátil budovu benediktínom. V priebehu roku 1812 však neslúžila na školské účely, ale bola využívaná ako nemocnica. V roku 1848 kláštor i kostol poškodil požiar. Obnova bola ukončená v roku 1860 (Komárom vármegeye, 154). K poslednej rozsiahlej prestavbe kláštorného komplexu došlo v roku 1914, počas ktorého bolo predĺžené severné, uličné, krídlo západným smerom.

Výrazná je absencia archeologických prameňov, ktoré by nás informovali o vývoji Ko- márna a jeho bezprostredného zázemia v stredoveku. Doterajšie sporadické výskumy v meste mali iba malý rozsah. Jediným rozsiahlejším výskumom bol výskum E. Denešovej a P. Ra- timorskej v areáli jezuitského kláštora na Palatínovej ulici v Komárne, vykonávaný v roku 1999 v nádvorí hospodárskej časti (Ratimorská–Dénesová 1999). Výskumom sa v západnej časti nádvoría odkryla časť tehlovej architektúry, ktorú hypoteticky na základe dostupnej dokumentácie interpretujeme ako časť ohrady cintorína. Okrem nej sa vo všetkých sondách na nádvorí odкрыli hroby cintorína, patriaceho ku kostolu sv. Ondreja. Z preskúmaných plôch sa získala aj keramika, ktorú možno datovať do stredoveku a do doby laténskej. Vzhľadom na intenzívne pochovávanie sa keramika nachádzala v sekundárnej polohe v mladších nále- zových kontextoch. Kvantitatívne zastúpenie keramiky v tomto súbore naznačuje intenzívne osídlenie polohy v dobe laténskej i využitie polohy v stredoveku.

Na výskum v roku 1999 nadviazal archeologický a architektonický výskum severného krídla kláštornej budovy, vykonávaný v roku 2004. Terajší vlastník objektu, Rád sv. Benedikta plánoval podpivničenie tejto časti budovy. Ešte pred začiatkom výskumu začal zemné práce, ktoré zničili časť kontextov, ktoré vznikli až po zemetrasení, resp. vyrovnávacie navážky, ktorých genéza súvisí s výstavbou severného krídla kláštora. Terénna situácia sa tu dala rekonštruovať iba rámcovo na základe situácie skúmanej v neporušených priestoroch.

Archeologický výskum sa vykonával formou zisťovacích rezov v miestnostiach a chodbe severného krídla (obr. 2). Vo všetkých nálezových situáciach najstaršiu fázu využitia plochy reprezentujú hroby cintorína. Na ploche preskúmanej po úroveň podložia sa nezistili žiadne staršie objekty. Treba však povedať, že terénnu situáciu tu výrazne poznamenalo intenzívne pochovávanie v novoveku. Fragmenty neporušeného staršieho terénu sa zachovali iba veľmi výnimočne. V sekundárnych polohách sa relatívne často vyskytovala laténska keramika, čo svedčí o tom, že skúmaná plocha bola osídlená už v dobe laténskej. Iba výnimočne sa v medzi nálezmi vyskytovala stredoveká keramika. Jej kvantitatívne zastúpenie je ale výrazne nižšie, ako zastúpenie laténskej keramiky, čo svedčí o nižšej intenzite osídlenia. Do istej miery môže naznačovať, že plocha nebola využívaná ako priestor, v ktorom sa akumuloval odpad. Ojedinelé črepy včasnostredovekej keramiky indikujú aj osídlenie plochy vo včasnom stredoveku.

Ako sme už uviedli najstaršiu spoľahlivo doloženú fázu využitia plochy reprezentujú hroby cintorína. Hroby, ležiace v subpozícii pod odkrytými zvyškami stavieb, umožňujú spoľahlivo klásť počiatky pochovávania do obdobia pred vznikom dosiaľ odkrytých objektov. Na skúmanej ploche (cca 73 m²) severného krídla kláštora sa dosiaľ preskúmalo 80 hrobov. Svedčí to o veľkej intenzite pochovávania, typickej pre prikostolné cintoríny. Vo viacerých prípadoch sa odkryli viacnásobné superpozície hrobov. Problematické je absolútne datovanie počiatkov cintorína. Prevažná väčšina hrobov ležiacich v spodných vrstvách cintorína, resp. v subpozícii s odkrytými stavbami neobsahovala žiadnu výbavu. Výnimkou bol hrob 9029, porušený pri stavbe veže (obr. 3). Dieťa pochované v hrobe malo na hlave zvyšky čepca, zdobeného na leme sklenenými korálikmi, tvoriacimi rastlinný ornament. Tento prvok odevu je spoľahlivo datovaný v hrobe 4 v Roščani v Sedmohradsku mincou Ferdinanda Habsburgského do polovice 16. stor. (Pintér 2001, 41–45). Počiatky cintorína môžeme teda datovať najneskôr do 16. stor. Veľké množstvo ľudských kostí v sekundárnej polohe v zásypoch najstaršieho horizontu zachytených hrobov ukazuje, že počiatky pochovávania siahajú do staršieho obdobia. Na základe stratigrafickej polohy hrobov môžeme konštatovať, že časť hrobov je staršia, ako dosiaľ odkryté časti stavieb. Zánik pochovávania na cintoríne kladieme najneskôr do obdobia pred výstavbou severného krídla jezuitskej rezidencie, t. j. pred rok



Obr. 2. Komárno – Palatinova ul. 10–12. Pódorys severného krídla budovy s odkrytými zvyškami architektúry.

**A****B**

Obr. 3. Komárno - Palatínova ul. 10-12. A - Hrob 9029. B - Detail zvyškov čepca, zdobeného na leme sklenenými korálikmi.

1764. Za pravdepodobnejšie však považujeme, že na skúmanej ploche sa prestalo pochovávať už pred výstavbou dvorového krídla rezidencie jezuitov, t. j. pred rokom 1740.

Vo všetkých preskúmaných hrobch sa zistili zvyšky drevených rakiev. Orientácia hrobov je nejednotná. Väčšina hrobov bola orientovaná v smere Z–V. Pomerne často v rôznych úrovniach pochovávaní sa však objavujú hroby s odlišnou orientáciou (S–J, resp. J–S). Po predbežnom vyhodnotení výsledkov archeologického výskumu je zreteľná tendencia nárastu výbavy hrobového inventára v mladších hrobch. Zatiaľ, čo v starších hrobch sa okrem klincov z rakiev iba sporadicky vyskytujú háčiky na spínanie odevu, v mladších hrobch je nálezový inventár početnejší a variabilnejší. Početnejšie sú súčasti odevu, vrátane zvyškov textilu, či kožená obuv (obr. 4). Okrem drôtených háčikov na spínanie odevu sa v hrobch v malom počte vyskytli rôzne typy gombíkov. V mladších hrobch sa pomerne často vyskytujú aj devocionálie. V jednom z detských hrobov sa v priestore hlavy našiel veniec z drôtených medených roziet. Honosnejšia je aj výbava rakiev. Bežným javom je zdobenie rakiev medenými puklicami s hlavičkou zdobenou plastickou hviezdicou. Ich výskyt však máme doložený aj v neskoršom období. Rovnakým spôsobom boli zdobené aj rakvy v narušených kolumbáriách v krypte pod kostolom sv. Ondreja. Tie môžeme na základe okolitých datovaných hrobov klásť do druhej polovice 18.–1. polovice 19. stor.

Najstaršiu dosiaľ identifikovanú stavebnú aktivitu reprezentuje na základe stratigrafickej situácie múr, ktorého pozostatky sa odkryli popri vnútornom líci severnej obvodovej steny kláštornej budovy (obr. 2:2; 5). Išlo o múr založený na statických oblúkoch, postavený z tehál s kolkom HF. Múr bol cca 45 cm hrubý so zvyškami omietky na oboch lícnych stranách. Pätky statických oblúkov boli liate. Múr na základe písomnej zmienky interpretujeme ako ohradu cintorína okolo kostola sv. Ondreja. Jeho výstavbu kladieme rámcovo do 16. stor.

Ďalšiu stavebnú fázu reprezentuje vežovitá stavba s mohutným základovým murivom (obr. 2:1). Šírka jeho základového muriva dosahuje 210–270 cm a zachovaného nadzemného muriva 190 cm. Z objektu sa zachovala V, S a Z stena. Vonkajšia časť južnej steny bola porušená pri stavbe severného krídla kláštora. Veža bola v smere V–Z dlhá 710 cm. Šírku vzhľadom na porušenie južnej steny môžeme iba odhadnúť. Vnútrná svetlosť interieru bola 220×240 cm. Pri relatívnom časovom zaradení výstavby tohto objektu sa opierame o úroveň rozhrania nadzemného a základového muriva oboch stavieb. Zatiaľ čo v prípade ohradného múru cintorína rozhranie medzi základovým a nadzemným murivom leží v hĺbke 207 cm od úrovne podlahy, koruna základového muriva veže leží v hĺbke 120–130 cm. Výrazný výškový rozdiel naznačuje, že vznikla až po výstavbe ohrady cintorína, pričom po jej výstavbe došlo k zvýšeniu úrovne terénu. Pri datovaní veže sa opierame o už spomínanú superpozíciu nad hrobom 9029, ktorý môžeme datovať do 16. stor. Oporou pre datovanie je aj zmienka v mestskej knihe, v ktorej sa spomína, že v roku 1606 opravili iba vežu v ruinách stojaceho kostola. Hranicu vzniku veže možno teda položiť najskôr do 16. storočia, azda až do jeho druhej polovice.

V podzemnej časti veže, zaklenutej valenou tehlovou klenbou ležalo na podlahe veľké množstvo rozhádzaných ľudských kostí s hrobovou výbavou (devocionálie, zbytky textilu, obuv, ozdobné kovania z rakiev). Predpokladáme, že tento priestor bol využitý ako krypta, ktorú pred asanáciou stavby vykradli. Charakter zvyškov výbavy naznačuje, že išlo o kryptu vyššie postavenej meštianskej rodiny. Povrch muriva naznačuje, že krypta bola v objekte vybudovaná druhotne. Absolútne datovanie jej výstavby je možné na základe kolkov na tehľách, z ktorých bola vybudovaná klenba krypty. Všetky tehly boli kolkované chronogramom 1669, čo umožňuje výstavbu krypty klásť najskôr do roku 1669. Predpokladáme, že výstavba krypty bola súčasťou opravy kostola sv. Ondreja v rokoch 1675–1677, doloženej zápisom vo farskej kronike.

Ďalšiu stavebnú etapu reprezentuje múr pristavaný k severovýchodnému nárožiu veže (obr. 2:3). Išlo o zmiešané murivo postavené z riadkov pieskovcových kvádrov, prekladaných riadkami tehál. Povrch muriva bol lícovaný a nerovnosti starostlivo spárované maltou. Murivo bolo v celej výške postavené do stavebnej jamy. Napriek starostlivej povrchovej úprave sa

**A****B**

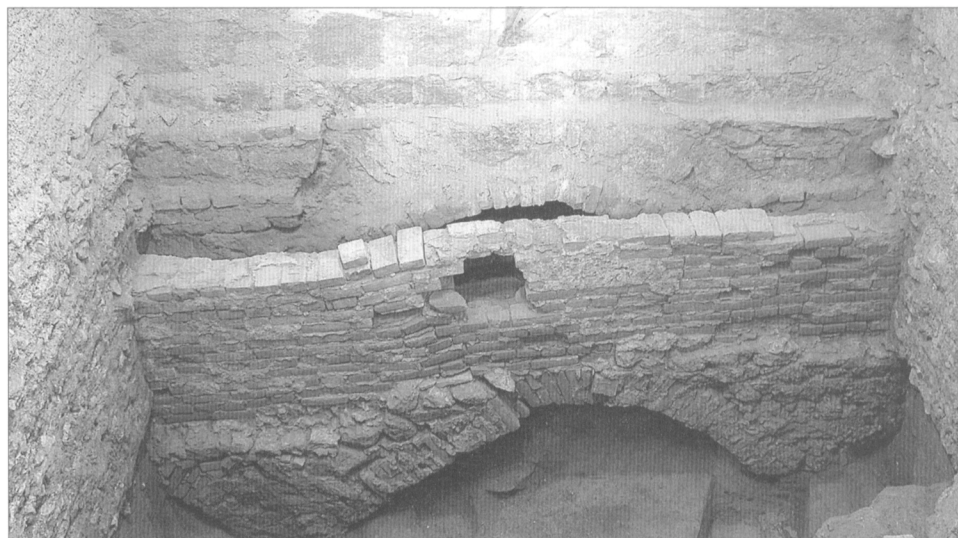
Obr. 4. Komárno – Palatínova ul. 10-12. A – Hroby 9001 (vľavo) a 9002 (vpravo). B – Kožené topánky z hrobu 9001.

zdá, že ide o základovú časť steny a nadzemná časť sa nezachovala. Výstavbu objektu nám umožňujú spoľahlivo datovať tehly s kolkovaným chronogramom 1719. Predpokladáme, že táto časť stavby súvisí s výstavbou nového kostola, ktorého výstavbu odsúhlasila mestská rada v roku 1719 a jeho základný kameň položili v roku 1723.

Nejasná je interpretácia fragmentov nepravidelného muriva, ktoré sa odkrylo na dne stavebnej jamy múru v miestnostiach 3, 4 a v chodbe, v sonde pri V stene veže (obr. 6, 7). Išlo o zmiešané murivo, ktoré nebolo tak starostlivo ukladané ako murivo nad ním. Zachytilo sa v troch sondách, pričom v dvoch z nich sa smer odkrytých fragmentov mierne odkláňa od smeru múru, stojaceho nad nimi. V jednom prípade sa medzi nimi objavuje približne 2 cm mocná vrstva hliny. Nevyriešenou otázkou zostáva, či ide o zvyšky staršieho rozobratého muriva, pričom negatív základu využili ako stavebnú jamu pri prestavbe, alebo ide o situáciu „zaznamenávajúcu počiatky a prerušenie práce pri zakladaní objektu“.

K južnému lícu múru idúceho od severovýchodného nárožia veže bol pristavený ďalší múr, smerujúci južným smerom do nádvorja kláštora (obr. 2:4; 8). Jeho pokračovanie v nádvorí kláštora potvrdil aj geofyzikálny prieskum, realizovaný RNDr. J. Tirpákom (obr. 9; Tirpák 2004). Na rozdiel od múru idúceho od veže, povrch tohto múru nebol tak starostlivo upravený. Jeho výstavbu kladieme rámcovo medzi roky 1723–1748. Vzhľadom na to, že táto situácia nemohla byť doskúmaná, nie je možné spoľahlivo povedať, či ide o zmenu koncepcie stavby v priebehu výstavby objektu, alebo následnú, v písomných prameňoch nezachytenú stavebnú aktivitu, prípadne jeho výstavba súvisí s počiatkami výstavby kláštora.

V roku 1739, po odovzdaní kostola sv. Ondreja jezuitom sa začína výstavba jezuitskej rezidencie výstavbou dvorového krídla a hospodárskych budov západne od dvorového krídla. Prvotnosť dvorového krídla okrem nálezovej situácie dokladajú aj dve maľované veduty s výjavom zemetrasenia z roku 1763 (obr. 10). Nie je pritom vylúčené, že zachytávajú ešte staršiu situáciu. Olejomalba K. Friedla je kópiou staršieho votívneho obrazu zachytávajúceho morovú ranu v Komárne v 20. rokoch 18. storočia (Sedláková 1992, 15). Na týchto vedutách je viditeľná hmota dvorového krídla a hmota nového kostola, medzi ktorými je na mieste dnešného uličného krídla preluka, ktorú zaplňuje iba vertikála veže a ešte stále stojaci starší kostol sv. Ondreja. Kostol je zreteľnejšie zachytený na rakúskej vedute z roku 1766, uloženej v kláštore vo Frauenkirchene (Kvasnicová 2004, 67). Viditeľnou stopou stavebnej aktivity jezuitov siahajúcou ešte do 40. rokov 18. storočia je kamenný polkruhový portál s klenákom, na ktorom je vročenie 1741 spolu s jezuitským znakom IHS.



Obr. 5. Komárno – Palátinova ul. 10–12. Miestnosť č. 4. Ohrada cintorína.



A



B

Obr. 6. Komárno - Palatinova ul. 10-12. Fragments muriva v subpozícii pod murivom 3 v miestnosti 4 (A) a 3 (B).



Obr. 7. Komárno - Palatínova ul. 10-12. Fragment muriva v subpozícii pod murivom 3 pri východnej stene veže.

Na základe archívnych záznamov a zachovaných výtvarných detailov a prvkov možno datovať vznik dvorového krídla a s ním súvisiace murivá v nálezových situáciách uličného krídla do 2. polovice 40. rokov, presnejšie do roku 1748 (Komárom vármegye, 154, 483; Tóth 1982, 28).

S výstavbou jezuitskej rezidencie, ktorú jezuiti začali po získaní farského kostola sv. Ondreja a prilahlého územia a po získaní povolenia na stavbu kláštora, súvisia objekty odkryté v západnej časti uličného krídla, v priestore bezprostredne priliehajúcom k dvorovému krídlu budovy. V severozápadnom rohu miestnosti, priliehajúcej k dvorovému krídlu, sa odkryla cisterna (obr. 2:6), do ktorej viedlo drevené potrubie. V chodbe uličného krídla sa preskúmala tehlová dlažba a schodisko, vedúce do dvorového krídla. Schodisko i dlažba boli porušené pri stavbe južnej steny uličného krídla a po výstavbe prekryté vyrovnávacou navážkou. Vznik

oboch objektov môžeme na základe písomných prameňov klásť medzi roky 1739–1748.

Uličné krídlo založili v roku 1764, kedy začali s jeho výstavbou, v celom dnešnom pôdorysnom rozsahu ako dispozičným dvojtraktom s aditívnym radením priestorov, prístupných z komunikačnej chodby. Táto investícia bola pravdepodobne dlhodobejšie plánovaná. Svedčí o tom zachovaný, neuskutočnený projekt. Urýchlilo ju zemetrasenie, ktoré 28. júna 1763 postihlo Komárno a spôsobilo obrovské škody na práve dokončenej veľkorysej stavbe nového farského kostola sv. Ondreja, ktorý dostavali v roku 1756. Viedenský obchodník Nicolaus E. Kleemann opísal žalostný stav budov v roku 1768 počas svojej cesty: „*Videl som tu smutné pozostatky, ktoré tu po sebe zanechalo veľké hrozné zemetrasenie. Nádherný, krásny jezuitský kostol pôsobil žalostným dojmom Z oboch veží trčali tu iba polovice, v celej budove kostola boli diery a pukliny*“ (Kleemann 1773; cit. podľa Tibenský–Urbancová 2003, 206).

V druhej polovici 60. rokov musela byť parcela jedno veľké stavenisko. Poškodený starý kostol sv. Ondreja, ktorý tu ešte v čase zemetrasenia stál, zbúrali, aby uvoľnil cestu plánovanému monumentálnemu uličnému krídlu jezuitskej rezidencie, s ktorého výstavbou sa podľa záznamu vtedajšieho rektora domu začalo v roku 1764. Spolu s výstavbou uličného krídla postaveného v duchu klasicizujúceho monumentálneho tereziánskeho baroka sa realizovala aj veľkorysá obnova kostola, ktorý vysvätili 1. septembra 1771. Dá sa predpokladať, že vtedy ukončili aj výstavbu uličného krídla. O význame, ktorý výstavbe areálu prikladala Spoločnosť Ježišova svedčí nielen veľkorysé založenie budov kostola a kláštora, ale najmä ich umelecká výbava, o ktorej sa dnes môžeme presvedčiť iba sprostredkovaním cez zachované výtvarné návrhy výzdoby uložené vo Viedni a angažovanie dvoch najvýznamnejších maliarov tej doby: Franza Antona Maulpertscha a Johanna Lukáša Krackera.

Nálezové situácie iba potvrdzujú úvahy, vyplývajúce z archívnych informácií. Uličné



A



B

Obr. 8. Komárno – Palatínova ul. 10–12. Severovýchodné nárožie prístavby veže. A – pohľad z JZ; B – pohľad z V.

krídlo bolo vo východných dvoch miestnostiach, priliehajúcich ku kostolu založené na plný základ a v západnej časti založené na arkádových tehlových pilotách, bez rešpektovania staršej zástavby na parcele. Komunikáciu s kostolom sprostredkovali vstupy na medziparcelovom múre na konci chodby. Komunikačné dvojramenné schodisko sprostredkovalo prístup na poschodie. Monumentálne priečelie s vysokým rádom ukončuje v strednej ose trojuholníkový štít. Riešenie fasády, uplatnenie kvalitných výtvarných detailov (volútové kamenné hlavice pilastrov, hlavný vstupný svetlíkový portál s dekoratívnou mrežou, okenné



Obr.9. Komárno – Palatinova ul. 10–12, nádvorie rezidencie jezuitov. Mapa izoohmov a interpretácia geofyzikálneho merania (podľa Tirpák 2004) s vyznačením architektúry odkrytej v severnom krídle.

**A****B**

Obr. 10. Obrazy zachytávajújúce Komárno počas zemetrasenia v roku 1763. A – detail z olejomalby K. Friedla (Podunajské múzeum Komárno; foto: L. Szabó). B – detail z votívneho obrazu neznámeho autora (Kláštor františkánov, Frauenkirchen, Rakúsko; foto: M. Kvasnica).

mreže prizemia, kamenné lištové portály so svetlíkom a rozvilinovou mriežkou) svedčia, že projekt bol dielom skúseného architekta, dôsledne ovládajúceho architektonické a výtvarné prostriedky v poslednej fázy monumentálneho barokového klasicizmu.

Členom Spoločnosti nebolo však dopriať využiť plody svojej práce a výsledky viacnásobných pokusov zveladiť farský kostol a jeho areál, o ktorý sa starali takmer 150 rokov. Po zrušení jezuitského rádu v roku 1774 darovala kláštor s gymnáziom Mária Terézia benediktínom, ktorí tu pôsobili až do zrušenia rádu (Németh 1894–5). Objekt vrátil benediktínom v roku 1811 František I. V období napoleonských vojen slúžil aj ako nemocnica. Na základe zachovaných detailov v interiéri uličného krídla a na základe historických indícií predpokladáme, že po polovici 19. storočia prešiel celý komplex kláštora, vrátane uličného krídla rozsiahlou obnovou, ktorú vyvolali vojnové udalosti revolučných rokov 1848–1849, kedy objekt kostola a kláštora bol bombardovaný, aj vyhorel, o čom svedčí aj bohatá ikonografia. Objekt uličného krídla zostal v hmote zachovaný, boli upravené stropy a vymenené najmä drevené dverové a okenné výplne, ktoré sa zachovali ako vnútorné výplne okien na poschodí uličnej fasády a v priestore schodiska. V tomto období boli prefasádované priečelia oboch krídel.

K výraznejším stavebným zmenám v dispozícii uličného krídla nedošlo. Pri prestavbe v r. 1914 zrušili schodisko v miestnosti č. 1 pri východnom medziparcelovom múre susediacom s kostolom a pri tej príležitosti zvýšili niveletu podlahy a upravili strop s rovným podhladom. Najväčšia stavebná úprava v tejto etape sa odohrala mimo predmetného uličného krídla a to pristavaním nového dvojpodlažného uličného krídla v secesnom štýle z východnej strany podľa architektonického návrhu staviteľa Mihály Nagya.

Výsledky archeologického a umelecko-historického výskumu v priestore bývalej jezuitskej rezidencie umožňujú vyčleniť 3 základné etapy využitia plochy. Najstaršiu etapu reprezentujú nálezy, ktoré svedčia o využití plochy prinajmenšom od začiatku 16. stor. Patria sem najstaršie hroby cintorína, nepriamo potvrdzujúce existenciu staršieho kostola. Nezapovedanou otázkou zostáva do akej miery ho možno stotožniť s kostolom, spomínaným v 13. stor. Počiatky druhej etapy vývoja kladieme do záveru 16. stor. V tomto období tento priestor postupne splyva s mestskou zástavbou. V tejto etape došlo k ohradeniu cintorína, výstavbe veže kostola a neskôr aj k obnove a prestavbám staršieho kostola. Archeologický výskum ukázal, že ani početné písomné pramene, dôsledne nezachytávajú stavebný vývoj, tak výrazného prvku mestskej zástavby. Počiatky tretej etapy spájame s odovzdaním kostola sv. Ondreja jezuitom. Ich stavebná aktivita dala tomuto miestu dnešnú podobu. V tejto etape sa skončilo pochovávanie na cintoríne a po výstavbe jednotlivých objektov jezuitskej rezidencie je tento priestor začlenený do urbanizovanej plochy mesta.

Literatúra

- ALAPI, G.: Komárom város és a komáromi vár története. rkp. v ŠOKA Komárno. CDS I: Marsina R. (Ed.): Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I. Bratislava 1971.
- GYULAI, R., 1890: Komárom vármegye és város történetéhez, Komárom.
- GYULAI, R., 1907: A komáromi benczés templom eredete. In ERDÉLYI, L.: A Pannonthalmi Szent Benedek-rend története. Budapest. S. 724–726.
- KLEEMANN, N. E., 1773: Reise von Wien über Belgrad bis Kilianowa. Wien.
- KNAUSZ, F. (ed.), 1863: Monumenta ecclesiae Strigoniensis. I. Strigonii. S. 551.
- Komárom Vármegye és Komárom. Magyarországi vármegyék és városai. Budapest. Nedat.
- KVASNICOVÁ, M., 2004: Neznáma baroková veduta Komárna. In: Pamiatky a múzea č. 3, s. 66–67.
- MÁCZA, M., 1985: Vývoj Komárna v obrazoch. Komárno.
- NÉMETH, V., 1893–4: A komáromi kath. gimnázium. 1893–4 évi értesítője. Komárom.
- NÉMETH, V., 1894–5: A komáromi kath. gimnázium. 1894–5 évi értesítője. Komárom.
- PINTÉR, Z.-K., 2001: Rožcáni – biserica monument istoric. Deva.
- RATIMORSKÁ, P.–DÉNESOVÁ, E., 1999: Komárno, Rehoľný dom rádu benediktínov. Zisťovací archeologický výskum. Nálezová správa, rkp. KPÚ Nitra, pracovisko Komárno.
- SEDLÁKOVÁ, A., 1992: Záhadné zemetrasenie. Krásy Slovenska č. 6, s. 15.
- Schematismus Trnavskej diecézy, Trnava 1993.
- SZALAY, V., nedat. -a: Magyarországi története. IV.
- SZALAY, V., nedat. -b: Adalékok a magyar nemzet történetékerz a XVI. században.

- TIBENSKÝ, J.–URBANCOVÁ, V., 2003: Slovensko očami Európy (900–1850). Bratislava, s. 206.
 TIRPÁK, J., 2004: Komárno – bývalý Kláštor Jezuitov. Geofyzikálny prieskum. Výskumná správa, AÚ SAV Nitra.
 TÓTH, Z., 1982: Négy komáromi templom története. In: Éves a komáromi múzeumbarátok köre. Komárom, s. 23–31.

Zusammenfassung

Komárno – ehemalige Residenz und Kollegium der Jesuiten

Die mittelalterliche Stadt Komárno war ein wichtiges Zentrum des ungarischen Staates am Nordufer des Donauflusses. Die erste schriftliche Nachricht von der Stadt stammt vom Jahr 1037. Die Stadtdominante bildete die Burg, die seit dem Anfang des 13. Jhs. belegt ist. Im 16. Jh. war die Burg ein wichtiger Stützpunkt gegen die Türken. Nach der türkischen Belagerung am Ende des 16. Jhs. wurde die Burg umgebaut. Ein Bestandteil der Umbauten war auch die Verbreitung der Befestigung und die Verschiebung der städtischen Verbauung in der westlichen Richtung. Dazu gehörte auch ein Baukomplex mit der St. Andreas-Kirche und an diese Kirche hat sich auch die ehemalige Jesuitenresidenz angeschlossen.

Es gibt nur einige ikonographische Quellen, die den heutigen Stadtkern und die St. Andreas-Kirche vor dem Jahr 1750 dokumentieren. Die St. Andreas-Kirche mit einem anliegenden Dorf ist schon im Jahr 1268 erwähnt. Weitere Erwähnung der Kirche stammt erst aus dem 16. Jh und ihre Existenz reicht bis zum Jahr 1764, wann sie dem neuen Ausbau der Jesuitenresidenz nachgegeben ist. Einzige archäologische Erforschung im wirtschaftlichen Hof der Residenz haben P. Ratimorská und E. Dénesová durchgeführt.

Die Erforschung hat die Besiedlung auf diesem Gebiet schon in der Latène-Zeit festgestellt. Einige Funde der mittelalterlichen Keramik zeigen auf die Besiedlung auch im Mittelalter. Die Gräber auf dem Friedhof bei der St. Andreas-Kirche reichen bis in das 16. Jh. und dauerten bis zum Jahr 1764, wann die Jesuitenresidenz gebaut wurde.

Die älteste freigelegte Mauer gehörte dem Friedhof bei der St. Andreas-Kirche. Aus der weiteren Bauphase noch im 16. Jh. stammt ein turmartiger Bau. Im unterirdischen Turmteil wurde nach dem Jahr 1669 sekundär eine Krypte gebaut. Zur weiteren Bauetappe gehört eine Mauer, die zur nordöstlichen Ecke des Turmes zugebaut wurde. Die gestempelten Ziegeln sind mit dem Jahr 1719 bezeichnet. Diese Bauphase hängt mit dem Ausbau der neuen Kirche zusammen. Der Fundamentstein wurde im Jahr 1723 gelegt.

Im Jahr 1739, nach der Übergabe der St. Andreas-Kirche den Jesuiten hat man mit dem Ausbau des Hoffliegels und der Wirtschaftsbauten der Jesuitenresidenz begonnen. Daß das Hoffliegel zuerst erbaut wurde, bestätigen auch zwei Veduten mit der Darstellung eines Erdbebens im Jahr 1763. Auch die übrige Architektur wurde beschädigt. Nach dem Ausbau des Westfliegels im Jahr 1748 begann man mit dem Ausbau der neuen Kirche. Zur Einweihung der Kirche kam es im Jahr 1756.

Die Ergebnisse der archäologischen und kunsthistorischen Erforschung im Raum der ehemaligen Jesuitenresidenz ermöglichen drei Etappen zu unterscheiden. Die älteste Phase repräsentieren Funde vom Anfang des 16. Jhs. Es handelt sich um die Gräber des Friedhofs. Unbeantwortet blieb die Frage in der Verbindung mit der Kirche aus dem 13. Jh. Anfänge der 2. Phase gehören dem Ende des 16. Jhs. In dieser Zeit handelt es sich schon um den städtischen Ausbau. Die 3. Phase ist mit der Übergabe der St. Andreas-Kirche den Jesuiten verbunden. Die Aktivitäten der Jesuiten haben diesem Platz das heutige Aussehen gegeben.

Abbildungen:

1. Komárno, A – Stadtzentrum mit der Bezeichnung der Lage der ehemaligen Jesuitenresidenz. 1 – alte Befestigung (mittelalterliche Burg), 2 – Neue Befestigung, 3 – St. Andreas-Kirche und ehemalige Jesuitenresidenz. B – Ausschnitt aus der Katastralkarte der Stadt Komárno: a – St. Andreas-Kirche, b – Nordflügel der Jesuitenresidenz, c – Westflügel der Jesuitenresidenz, d – wirtschaftlicher Teil der Jesuitenresidenz.
2. Komárno, Palatin-Gasse 10–12. Grundriß des Nordfliegels mit den freigelegten Architekturresten.
3. Komárno, Palatin-Gasse 10–12. A – Grab 9029, B – Detail einer Haube, die mit den Glaskorallen geschmückt wurde.
4. Komárno, Palatin-Gasse 10–12. A – Gräber 9001 (links) und 9002 (rechts). B – Lederschuhe aus dem Grab 9001.
5. Komárno, Palatin-Gasse 10–12. Raum Nr. 4. Friedhofsmauer.
6. Komárno, Palatin-Gasse 10–12. Mauerfragmente in der Subposition unter der Mauer 3 im Raum 4 (A) und 3 (B).
7. Komárno, Palatin-Gasse 10–12. Mauerfragment in der Subposition unter der Mauer 3 bei der Ostwand des Turmes.
8. Komárno, Palatin-Gasse. Nordöstliche Ecke des Turmzubaus. A – Blick vom SW, B – Blick vom O.
9. Komárno, Palatin-Gasse 10–12. Hof der Jesuitenresidenz. Karte der Isozonen und Interpretation der geophysikalischen Messungen (nach Tirpák 2004) mit der Bezeichnung der freigelegten Architektur im nördlichen Flügel.

10. Komárno. Bilder mit der Dokumentation des Erdbebens im Jahr 1763. A – Detail eines Ölbildes von K. Friedl (Donaumuseum in Komárno). B – Detail eines Votivbildes von unbekanntem Maler (Franziskaner Kloster in Frauenkirchen, Österreich).